(NON)CONFIGURAŢIONALITATE ÎN SINTAXA ADJECTIVULUI DIN ROMÂNA VECHE

(NON-)CONFIGURATIONALITY AND THE INTERNAL SYNTAX OF ADJECTIVES IN OLD ROMANIAN

(*Abstract*)

This paper analyses certain patterns specific to the old Romanian Adjectival Phrase: the preadjectival position of the complement, degree markers (such as *foarte* 'very') placed after the adjective, and discontinuous APs, either with a dislocated complement or with a dislocated degree marker. Following recent work by Adam Ledgeway, we defend the hypothesis that the old Romanian adjectival phrase preserves relics of the head-final and non-configurational syntax of Latin.

Keywords: diachronic variation, complementation, degree phrases, roll-up movement.

1. Introducere

În limba actuală, adjectivul reprezintă o clasă lexico-gramaticală complexă, cu unități eterogene, cu un comportament sintactic și semantic diferit. Cu atât mai mult, în textele vechi românești, clasa adjectivului se caracterizează printr-un grad ridicat de variație, manifestată la nivel morfologic (nici regulile de acord cu numele și nici regulile de articulare nu sunt fixate în textele vechi românești înregistrate), dar și la nivel sintactic.

În acest articol, vom analiza câteva tipare specifice grupului adjectival din româna veche: complement antepus al adjectivului (1a), mărci de gradare (*foarte*) postpuse adjectivului (1b) și grupuri adjectivale discontinue (1c, d). Urmând studii recente despre trecerea de la latină la limbile romanice, ne propunem să demonstrăm că sintaxa grupului adjectival din româna veche – ca și sintaxa altor grupuri − păstrează urme de structuri cu centru final (*head-final*) și urme ale nonconfigurationalității.

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

(1) a. *arme de moarte purtătoare poartă* (CII.~1705: 3)
b. *era amu bogat foarte* (CC^2.1581: 482)
c. *poftitoriu mai multe decât atâtea a şti* (CIst.1700–50: 35^v)
d. *foarte i-e drag* (PO.1582: 157)

2. *Head-final* şi nonconfiguraţionalitate în româna veche. Topica în grupul adjectival

Baza teoretică a lucrării noastre o constituie cercetările recente ale lui Adam Ledgeway (2012, sub tipar), care a arătat că în trecerea de la latina arhaică la limbile romanice, modificarea esenţială este schimbarea parametrului centrului, de la centru final (*head-final*) la centru iniţial (*head-initial*), corelată cu fixarea sintaxei de tip configuraţional. În această transformare majoră, latina clasică reprezintă o etapă intermediară, în care cele două sisteme (*head-initial* şi *head-final*) erau în competiţie şi existau încă urme ale sintaxei nonconfiguraţionale. Ceea ce susţinem în această lucrare este că limba română veche conţinea (încă) structuri de tip *head-final* (vezi şi Nicolae 2015, 2016; Brăescu, Dragomirescu, Nicolae 2015), care sunt vizibile în toate grupurile sintactice, inclusiv în cel adjectival, şi conţinea structuri discontinue, pe care le interpretăm ca urme ale sintaxei de tip nonconfiguraţional. O limbă are o sintaxă configuraţională dacă relaţiile dintre constituenţi sunt codificate prin poziția sintactică pe care aceştia o ocupă; în schimb, o limbă are sintaxă nonconfiguraţională dacă relaţiile dintre constituenţi sunt marcate în forma acestora și dacă nu există o structură a frazei în care constituenții să ocupe poziții stabile.

În ordinea frecvenței în texte (Brăescu 2016), complementele antepuse ale adjectivului pot fi: prepoziționale (2)–(4), indirecte (5)–(6) și comparative (7). Sunt, de asemenea, atestate, rar, situațiile cu complement direct antepus adjectivului *dator* (8), singurul care acceptă un complement direct şi în limba actuală. Sub (9) este exemplificată apariţia complementului în genitiv al unor adjective în *-tor* (al căror statut este ambiguu: substantive sau adjective, vezi Pană Dindelegan 2015). În exemplele de sub (2), respectiv (5) am grupat adjectivele derivate cu sufixul *-tor,* sub (3), adjectivele participiale şi sub (4) şi (6), adjectivele propriu-zise.

(2) a. *e alu maţeloru feateei de Dumnezeu născătoare* (CC^2.1581: 553)
b. *de grabnică moarte aducătoare iaste* (CII.~1705: 23)
c. *pre atâta era la vin tare băutoriu* (CII.~1705: 90)
d. *ca un om de oşti pururea poftitoriu* (CLM.1700–50: 164^v)
(3) a. *şi de toţi lăudaţii apostoli* (CL.1570: 5^r)
b. *la mânie iute, la foame nesăturată iaste* (CII.~1705: 54)
c. *pre micii în scutece învăliţi copilaşi* (CII.~1705: 83)
(4) a. *pământul va fi îndesatu de oameni plinu* (CS$_V$.1590–602: 16^r)
b. *precum de toată probozirea vreadnic să fiu* (CII.~1705: II)

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

c. *Ale streinilor (...) ceale de laudă vreadnice vrednicii* (CII.~1705: III)
d. *om de trup şi de hire slabu şi boliacu* (CLM.1700−50: 210^{v})

(5) a. *de vreame ce brudiii noastre limbi cunoscătoriu eşti* (CII.~1705: IV)
b. *toate ceale sufletului şi trupului folositoare îţi poftesc* (CII.~1705: V)
c. *pre Dumnădzău a toate darurile deplin dăruitoriul* (CII.~1705: 55)

(6) *un mielu la hire, nelacom, nemăruia rău* (CLM.1700−50: 210^{v})

(7) a. *decât toate alalte mai cu minte şi mai cu socotială să fii* (CII.~1705:21)
b. *decât un iepure mai slabă și mai pemintiană a fi* (CII.~1705: 32)
c. *oricât de macră și de vânjoasă carnea li-ar fi, decât stârvul împuțit tot mai dulce iaste* (CII.~1705: 38)

(8) *nemică datoriu nefiiind* (CC^{2}.1581: 465)

(9) *Şi aşea, aceaia au fost a lucrurilor făcători, împreună şi muritori* (CII.~1705: 80)

O altă „anomalie” de topică în raport cu limba actuală este postpunerea mărcilor de gradare, mai precis a mărcii *foarte* (v. şi Brăescu 2015):

(10) a. *El auzi aceaia, trist fu; era amu bogat foarte* (CC^{2}.1581: 482)
b. *om de cinste și de folos foarte* (ULM. ~1725: 93)
c. *mare foarte groapă făcând* (CIst.1700−50: 37)

Structurile discontinue, în care diferiți constituenți pot interveni între adjectiv și complementul său, au o frecvență destul de redusă (11). Sunt atestate şi structuri cu marcă de gradare şi adjectiv între care pot interveni diferiţi constituenţi (12):

(11) a. *Beţişor scurticel, carile obicinuiţi sint împăraţii în mână a-l ţinea* (CII.~1705: XVII)
b. *poftitoriu mai multe decât atâtea a şti* (CIst.1700–50: 35^{v})
c. *Şi aşea mântuiţi boierii şi ţara de domniia lui Alexandru vodă Iliiaş* (CLM.1700−50: 214^{v})

(12) a. *mare nevoie foarte* (CC^{2}.1581: 591)
b. *și-am avut foarte grije mare de aceasta* (CC^{2}.1581: VIII)

Situaţia din grupul adjectival nu este diferită de cea din alte grupuri sintactice. În româna veche, diferite tipuri de complemente puteau apărea antepuse centrului în grupul verbal (13) sau în cel nominal (14). De asemenea, structurile discontinue caracterizează și grupul nominal (15):

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

(13) a. *uşile a deşchide şi lăcăţile a descuia pociu* (CII.~1705: 72)
b. *Lupul aceasta a isprăvi va putea* (CII.~1705: 98)
c. *iară de tot răsipă acestor orde a face n-au putut* (CLM.1750: 208[r])

(14) a. *noi credem că-i noauă roditoru şi-ncă în toate agiutoru* (FT.1571−5: 2[v])
b. *ce va fi după patruzeci de ai den a lui suirea* (CC[2].1581: 337/305)
c. *unul a altuia pofta nesimţitoreşte tare pătrundea* (CII.~1705: 11)

(15) a. *întru a doao a lui şi înfricoşată venire* (CC[2].1581: 301)
b. *tocmiți spre a noastră sufletească cercetare* (CC[2].1581: 305)
c. *iaste cu putinţă lacomul a cuiva într-adevăr dragostea să păzască* (CII.~1705: 39)

3. O comparație cu latina și cu alte limbi romanice

3.1. Latina avea o topică relativ liberă, ca efect nu doar al competiției dintre structurile cu centru final şi cele cu centru inițial, ci şi al conservării unor urme ale nonconfiguraționalității; structurile discontinue caracterizau și grupul adjectival (16); complementele adjectivului puteau fi antepuse centrului adjectival (17):

(16) *longior fui quam vellem* (Cicero, în Guțu, s.v. *longus*)
'am fost mai lung (la scris) decât aș fi voit'

(17) a. *amicis eis utiles* (Caesar, în Guțu s.v. *utilis*)
'prieteni care le sunt folositori'
b. *caelum stellis aptum* (Virgiliu, în Guțu, s.v. *aptus*)
'cerul plin de stele'
c. *res contra morsus apta* (Plinius, în Guțu, s.v. *aptus*)
'un lucru bun contra mușcăturilor'
d. *locus castris idoneus* (Caesar, în Guțu, s.v. *idoneus*)
'loc potrivit pentru așezarea taberei'

3.2. Dintre limbile romanice vechi, am identificat informații relevante numai pentru italiana veche (Giusti 2010: 596−598). În gramaticile altor limbi romanice vechi − franceză (Buridant 2000; Lardon, Thomine 2009), spaniolă (Company Company 2006) – nu există date despre structurile de care ne ocupăm aici.

Ca și în româna veche, în italiana veche sunt atestate, pe lângă structurile cu *head-initial*, și structuri cu *head-final* (Poletto 2014: 76). Așadar, și în grupul adjectival ordinea adjectiv−complement şi ordinea complement−adjectiv sunt deopotrivă posibile, fără diferenţe semantice (18). Mărcile de gradare pot fi postpuse adjectivului, ca şi în româna veche (19):

(18) a. *similitudini a noi manifeste* (Bono Giamboni, în Giusti 2010: 597)

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

a'. *Sono cose le quali sono manifeste alla natura* (*Tesoro volgarizzato,* în Giusti 2010: 597)
b. *e credendo che la cittade fosse d'uomeni vuota, dentro nella cittade iscese* (Bono Giamboni, în Giusti 2010: 597)
b'. *le grandi case vuote de'vivi e piene de'morti* (Bono Giamboni, în Giusti 2010: 597)

(19) a. *Papirio fu romano, uomo potentissimo e savio e dilettissimo [eccelente]*
molto in battaglia (Novellino, în Giusti 2010: 597)
b. *Avvenne poi che passando per uno cammino lungo lo quale sen gia uno rivo chiaro molto...* (Dante, în Giusti 2010: 597)

Sunt, de asemenea, atestate și structuri discontinue, fie cu complemente (20a), fie cu mărci de gradare (20b):

(20) a. *cioè acciocchè tragghi il nemico in più acconcio [adatto] luogo per te…*
(Bono Giamboni, în Giusti 2010: 598)
b. *una donna giovane e di gentile aspetto molto* (Dante, în Giusti 2010: 598)

4. Analiza. Nonconfiguraţionalitate şi centru final

Pentru structurile cu complemente antepuse sau cu dislocări s-au formulat mai multe explicații. O explicație interesantă și care a determinat multe discuții în bibliografie este propusă de Bošković (2005, 2009), care analizează fenomene similare ca presupunând *Left Branch Extraction*; Bošković stabilește că această deplasare este permisă numai în limbile fără articol (ca latina) și imposibilă în limbile cu articol (ca limbile romanice). Corelația aceasta se dovedește însă falsă, pentru că mai multe limbi romanice vechi (cel puțin italiana și româna) permit *Left Branch Extraction* și au și articole.

Așa cum am spus deja în introducere, analiza noastră se bazează pe concepte folosite de Ledgeway (2012, sub tipar) în explicarea unor fenomene similare din latină sau care caracterizează trecerea de la latină la limbile romanice. Ledgeway consideră că singura schimbare parametrică majoră care a început în latină și s-a continuat în limbile romanice vechi privește parametrul centrului: trecerea de la *head-final* la *head-initial*. Din această schimbare derivă și fixarea configuraționalității.

Latina nu era o limbă cu sintaxă nonconfiguraţională (Ledgeway 2012, sub tipar; Giusti, Iovino 2014). Aparenta nonconfiguraționalitate înseamnă, de fapt (Ledgeway, sub tipar):

(a) topică liberă, cu complemente așezate fie înaintea centrului, fie după centru;

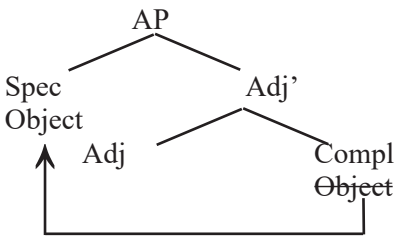
BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

(b) topică determinată pragmatic, care produce adesea structuri discontinue, determinate de accesibilitatea mai mare către pozițiile de topic și de focus situate în periferia stângă a anumitor proiecții funcționale (v. Rizzi 2004).

Pentru a explica ordinea centrelor și a complementelor (variația dintre structurile dominante cu *head-initial* și structurile arhaice cu *head-final*), Ledgeway folosește conceptul de *roll-up* (Ledgeway 2012: 236). „Libertatea de topică" din latină este explicabilă prin existența deplasărilor de tip *roll-up*, iar topica mai rigidă a limbilor romanice (moderne) este determinată de pierderea acestui tip de deplasare.

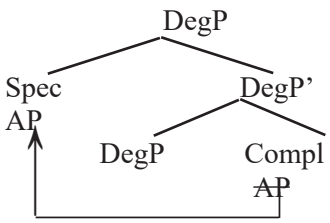
Datele din grupul adjectival din româna veche dovedesc că deplasarea de tip *roll-up,* ilustrată în (21), descrisă în bibliografia anterioară pentru structura propoziției și a grupului nominal din latină, apare și în grupul adjectival din româna veche și s-a pierdut în româna modernă. Schema din (21) redă aplicarea *roll-up* pentru complementele antepuse ale adjectivului. Schema din (22) redă aplicarea *roll-up* pentru adjectivul ridicat în specificatorul proiecției de gradare (v. și Poletto 2014: 83).

(21)

(*roll-up*; adaptată pentru grupul adjectival după Ledgeway 2012: 237)

(22)

O astfel de deplasare extrem de scurtă ar putea încălca *antilocalitatea* (principiul care interzice deplasările neeconomice considerate prea scurte/locale, forțând deplasarea să treacă peste cel puțin un nod fazal – Grohmann 2000, 2003; Abels 2003; Bošković 2005). Însă Ledgeway (sub tipar) arată că antilocalitatea este parametrizabilă, mai precis limbile care au (și) *head-final* permit deplasări antilocale (adică *roll-up*), pe când cele care sunt *head-initial* respectă antilocalitatea și nu permit *roll-up*. Prin urmare, fixarea configurationalității în trecerea de la latină la limbile romanice înseamnă, de fapt, fixarea parametrului centrului la *head-initial* și pierderea mișcărilor scurte de tip *roll-up.*

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

Pentru a explica existența structurilor discontinue, în care ordinea nu este cea așteptată și nu poate fi justificată prin deplasări, Ledgeway (2012) invocă existența unor urme ale sintaxei nonconfigurationale în latină. Aşadar, prezenţa structurilor discontinue şi antepunerea complementelor adjectivului sunt două fenomene dependente de aceeaşi setare parametrică: parametrul centrului (stabilizarea la *head-initial* însemnând o sintaxă pur configuraţională).

5. Concluzii

Sintaxa grupului adjectival din româna veche (cel puţin sub aspectul topicii) este asemănătoare cu cea a altor grupuri sintactice prin prezenţa structurilor cu centru final (cu complemente antepuse, cu adjective antepuse mărcilor de gradare) şi a structurilor discontinue; în timp ce topica din grupul verbal şi din grupul nominal a atras atenţia cercetătorilor, topica din grupul adjectival a rămas destul de puţin studiată.

Adoptarea cadrului teoretic propus de Ledgeway (2012, sub tipar), ne-a permis explicarea unitară a fenomenelor investigate (antepunerea complementelor faţă de adjectiv, postpunerea mărcilor de gradare faţă de adjectiv şi structurile discontinue), prin pierderea totală a opţiunii parametrice *head-final* (deci şi a deplasării de tip *roll-up*) şi fixarea sintaxei configuraţionale.

În lumina fenomenelor investigate, schimbările petrecute în trecerea de la latină la limbile romanice nu mai apar atât de tranşante: latina era o limbă în care se manifesta competiţia între *head-initial* (inovaţie) şi *head-final* (arhaism), aşa cum erau şi limbile romanice vechi (cel puţin româna şi italiana); diferenţele majore dintre latină şi limbile romanice actuale au trecut printr-o fază intermediară a limbilor romanice în care acestea erau mult mai apropiate de latină.

Competiţia între *head-initial* şi *head-final* a fost cu siguranţă de durată, din moment ce este încă vizibilă în româna veche (şi nu numai în primele texte), care are atestări atât de târzii faţă de celelalte limbi romanice.

SURSE

CC^2.1581: Coresi, *Evanghelie cu învăţătură.* Ed. S. Puşcariu, Al. Procopovici: Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*, vol. I, *Textul*, Bucureşti, Socec, 1914.

CII.~1705: Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*. Ed.: D. Cantemir, *Opere complete*, IV, *Istoria ieroglifică*, ed. S. Toma, Bucureşti, Editura Academiei, 1974, p. 51–289.

CIst.1700−50: Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*. Ed.: *Istoria Ţărâi Rumâneşti atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, ed. O. Dragomir, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, p. 145–202.

CL.1570: Coresi, *Liturghier.* Ed. Al. Mareş, Bucureşti, Editura Academiei, 1969, p. 127–148.

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

CLM.1700−50: Miron Costin, *Letopiseţul Ţărâi Moldovei.* Ed.: M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 41–201.

CS: *Codex Sturdzanus*. Ed. Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993, p. 237–300.

FT.1570–5: *Fragmentul Todorescu (Carte de cântece).* Ed. I. Gheţie, in Gheţie, I. (coord.), *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei, 1982, p. 336–343.

Guțu: G. Guțu, *Dicționar latin−român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

PO.1582: *Palia de la Orăştie.* Ed. V. Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei, 1968.

ULM.~1725: Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ed. P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 57–210.

BIBLIOGRAFIE

Abels, K., 2003, *Successive Cyclicity, Anti-locality, and Adposition Stranding,* teză de doctorat, University of Conneticut, Storrs.

Bošković, Ž., 2005, „Left branch extraction, structure of NP, and scrambling”, în Sabel, Joachim, Mamoru Saito (eds), *The Free Word Order Phenomenon: Its Syntactic Sources and Diversity,* Berlin, Mouton de Gruyter, p. 13−73.

Bošković, Ž., 2009, „More on the No-DP Analysis of Article-Less Languages”, *Studia linguistica*, 63, p. 187−203.

Brăescu, R., 2015, „Diachronic Remarks on Romanian Superlative Intensifiers: *foarte* – a Grammaticalized Marker”, în Pană Dindelegan, Gabriela, Adina Dragomirescu, Irina Nicula, A. Nicolae, Louise Esher (eds), p. 151−167.

Brăescu, Raluca, 2016, „Adjectives and Adjectival Phrases”, în Pană Dindelegan, Gabriela (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press, p. 394−413.

Brăescu, Raluca, Adina Dragomirescu, A. Nicolae, 2015, „(Non-)configurationality and the internal syntax of adjectives in old Romanian”, *Bucharest Working Papers in Linguistics*, XVII, 2, p. 55–74.

Buridant, C., 2000, *Grammaire nouvelle de l’ancien français*, Paris, SEDES.

Company Company, Concepción (ed.), 2006, *Sintaxis histórica de la lengua española.* I, II, Mexico, FCE, UNAM.

Giusti, Giuliana, 2010, „Il sintagma aggettivale”, în Salvi, Giampaolo, Lorenzo Renzi (eds), *Grammatica dell’italiano antico*, Bologna, Il Mulino, p. 593−615.

Giusti, Giuliana, Rosella Iovino, 2014, „A Split-DP Hypothesis for Latin and Italo-Romance”, în Veselovská, Ludmila, Markéta Janebová (eds), *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure,* Palacky University, Olomouc, p. 127−143.

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)

Grohmann, K., 2000, *Prolific Peripheries: A Radical View from the Left,* teză de doctorat, University of Maryland, College Park.

Grohmann, K., 2003, *Prolific Domains: On the Anti-locality of Movement Dependencies,* Amsterdam/Philadelphia, Benjamins.

Lardon, Sabine, Thomine, Marie-Claire, 2009, *Grammaire du français de la Renaissance. Étude morphosyntaxique*, Paris, Éditions Classiques Garnier.

Ledgeway, A., 2012, *From Latin to Romance. Morphosyntactic Typology and Change,* Oxford, Oxford University Press.

Ledgeway, A., sub tipar, „From Latin to Romance syntax: the great leap", în Crisma, Paola, G. Longobardi (eds), *The Oxford Handbook of Diachronic and Historical Linguistics*, Oxford, Oxford University Press.

Nicolae, A., 2015, *Ordinea constituenților în limba română: o perspectivă diacronică. Structura propoziției și deplasarea verbului*, București, Editura Universității din București.

Nicolae, A., 2016, „Word Order and Configurationality", în Pană Dindelegan, Gabriela (ed.), *The Syntax of Old Romanian,* Oxford, Oxford University Press, p. 562−575.

Pană Dindelegan, Gabriela, 2015, „Does Old Romanian Have *Mixed Categories*?", în Pană Dindelegan, Gabriela, Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Irina Nicula, A. Nicolae, Louise Esher (eds), p. 197–224.

Pană Dindelegan, Gabriela, Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu, Irina Nicula, A. Nicolae, Louise Esher (eds) 2015, *Diachronic Variation in Romanian*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing.

Poletto, Cecilia, 2014, *Word Order in Old Italian*, Oxford, Oxford University Press.

Rizzi, L., 2004, „Locality and left periphery", în Belletti, Adriana (ed.), *Structures and Beyond: Cartography of Syntactic Structures*, vol. 3, New York: Oxford University Press, p. 223−251.

Raluca BRĂESCU, Adina DRAGOMIRESCU
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", București
Universitatea din București

BDD-V4281 © 2017 Editura Univers Enciclopedic Gold
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 16:53:51 UTC)